

*Др Дејан Матић, ванредни професор
Правног факултета Универзитета у Крагујевцу*

*УДК: 341.231:378
DOI: 10.46793/XXIV-14.329M*

ДИСКРИМИНАЦИЈА У ВИСОКОМ ОБРАЗОВАЊУ?*

Резиме

У раду се разматра питање кришења принципа забране дискриминације у нашем високом образовању. Тешко је оспорити да постоји изузетно висок ниво усклађености домаћих позитивних прописа у области високог образовања са одговарајућим међународним стандардима и нормама. То, на жалост, није случај када је у питању њихова примена. Примена појединих прописа може директно довести до фактичке дискриминације одређеног броја лица у овој области. Управо из тих разлога, рад је посвећен детаљној анализи, како постојећих позитивно-правних решења, тако и практичних последица њихове примене, а у контексту општедруштвеног значаја високог образовања у нашем друштву.

Кључне речи: *високо образовање, забрана дискриминације, неједнак положај, фактичка дискриминација.*

Чини се да је сасвим оправдано тврдити да актуелни друштвени тренутак пред савремена друштва изнова поставља изазове сложеније и специфичније природе него што је то био случај у неким ранијим временима. Процеси глобализације који су изменили слику друштвених односа крајем прошлог и почетком овог века, у потпуности недовршени, замењени су знацима стварања новог, мултиполарног света који се рађа у болном процесу обележеном великим бројем крвавих сукоба који прете да ескалацијом у потпуности преобликују постојећи друштвени поредак на светском нивоу. Нема било какве сумње да наведене појаве остављају знатан утицај на друштвене односе у готово свим државама на свету, без обзира на то да ли оне имају или немају непосредан додир са датим друштвеним променама. Аксиолошке основе на којима почивају модерна друштва доживљавају темељне промене, брзином која се чини без преседана у досадашњој историји. Питања људских права, њиховог обима,

* Рад је написан у оквиру Програма истраживања Правног факултета Универзитета у Крагујевцу за 2023. годину који се финансира из средстава Министарства, науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

садржине, начина заштите, питања равноправности и дискриминације, увек актуелна, добијају нове, понекад неочекиване одговоре, врло често дијаметрално супротне у различитим друштвеним срединама, у мери знатнијој него што је то био случај до сада. Модерно српско друштво, сасвим природно, не представља било какав изузетак у овом погледу. Раније је већ говорено о прилично честим и помало симптоматичним потребама српског друштва и српске државе да свако мало изнова утврђују смернице и нове правце сопственог развоја и напретка. Наравно, оваква ситуација, на изванредан начин, представља нормалну последицу тежње српског друштва да се укључи и успешно уклопи у заједницу европских народа окупљених у оквиру Европске Уније. Не може бити било какве сумње да се ова тенденција свакако сасвим недвосмислено односи и на сегмент образовања у целини, а посебно и, у највећој мери, управо на високо образовање. Не треба подсећати да право на образовање, онако како је формулисано Универзалном декларацијом о људским правима, као и Међународним пактом о економским, социјалним и културним правима, те Конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода, представља темељну и широку основу на којој чврсто почивају фундаментални принципи развоја здравог, демократског и отвореног друштва слободних грађана заснованог на поштовању индивидуалних и колективних права, а управо високо образовање представља једну од најзначајнијих покретачких снага у развоју успешног, просперитетног и демократског друштва.¹ Управо из наведеног разлога, назначене промене које намеће актуелни друштвени тренутак, како код нас, тако и у свету, имају особит значај у наведеној области. Тешко је оспорити да се сасвим оправдано може тврдити да постоји изузетно висок ниво усклађености домаћих позитивних прописа у области високог образовања са одговарајућим међународним стандардима и нормама. Но, на жалост, чини се да то ни у ком случају није тако тешко учинити када је у питању њихова примена. Наиме, чини се да ће, условно речено, скорашња законодавна делатност, по свој прилици, имати за жалосну последицу да специфичне категорије субјеката у високом образовању стави у неједнак положај у односу на друга лица. Другим речима, примена прописа директно ће довести до фактичке дискриминације одређеног броја лица у овом сектору. Управо из тих разлога, неопходно је приступити детаљној анализи, како постојећих позитивно-правних решења, тако и практичних последица њихове примене, а у контексту општедруштвеног значаја услужне делатности у овом сектору, као и пројектованих циљева, изражених у релевантним, како домаћим, тако и међународним актима.

На самом почетку, ваља истаћи да наведена критичка анализа која представља суштину овог рада, нужно, по природи ствари, подразумева претходну краћу анализу нормативног оквира који обухвата уставне норме које

¹ Видети знатно више о овоме у Матић, Д., *Високо образовање: између јавне услуге и комерцијалне услужне делатности*, Зборник радова: XXI век – век услуга и Услужног права, књ. 1, Крагујевац, 2011, стр. 845-860.

се односе на фундаментална људска права и слободе, као и законске норме које се односе у првом реду на високо образовање, али и оне норме које се односе на забрану дискриминације. Сходно томе, неопходно је указати да актуелни Устав Републике Србије у чл. 21. експлицитно забрањује сваку врсту дискриминације, по било ком основу, истовремено истичући једнакост свих пред уставом и законом. Заштита људских и мањински права зајамчена је наредним чланом Устава, при чему се, поред установљавања права сваког на судску заштиту у случају повреде или ускраћивања неког права, истовремено утврђује и право грађана на заштиту права зајамченим Уставом и пред одговарајућим међународним институцијама.² На овај начин Устав у највећој могућој мери осигурава потпуну заштиту свих фундаменталних људских права и слобода. Применом одговарајућих мера у сферама образовања, културе и јавног обавештавања које имају за циљ подстицање и промовисање разумевања, уважавања и поштовања различитости условљених етничким, културним, језичким или верским разлозима, како је то прописано у 48. члану, обезбеђује се остваривање свих људских права и слобода.³ Чланови од 71. до 73. Устава Републике Србије се непосредно дотичу права на образовање. Уставом се гарантује опште право на образовање при чему се основно образовање проглашава обавезним и бесплатним, док средње образовање има бесплатан, али не и обавезан карактер. Приступ високошколском образовању има општи карактер заснован на једнаким условима за све. Иако ово образовање нема бесплатни карактер, овим актом је утврђена обавеза државе да, у складу са законом, омогући бесплатно високо образовање даровитим, успешним ученицима слабијег материјалног стања. Поред тога, нашим највишим актом је такође гарантована аутономија универзитета и високошколских и научних установа, као и слобода научног и уметничког стваралаштва. Истовремено, гарантујући морална и материјална права ауторима научних и уметничких дела, Устав Републике Србије прописује обавезу државе да подстиче и помаже развој науке, културе и уметности.⁴ Сасвим је јасно да се право на образовање (укључујући ту свакако и високо образовање), може сматрати суштински оствареним тек уколико су поред индивидуалних права грађана, заштићена и додатна, индивидуална и колективна права припадника националних мањина. Јемство ових права, преваходно посматрано са аспекта права на образовање, регулисано је 75. и 76. чланом, као и чланом 79. нашег највишег правног акта. Установљава се право припадника националних мањина да узму учешће у одлучивању или пак сами одлучују о појединим питањима која су везана за културу, образовање, обавештавање и службену употребу језика и писма. Они такође могу да, у циљу остваривања права на самоуправу у овим областима,

² Устав Републике Србије, чл. 21 и чл. 22, Сл. гласник РС, бр. 98 од 10. новембра 2006, 115 од 30. новембра 2021 - Амандмани I-XXIX, 16 од 9. фебруара 2022.

³ Исто, чл. 48.

⁴ Исто, чл. 71, чл. 72, чл. 73.

изаберу одговарајуће националне савете, у складу са законом. Такође, у циљу обезбеђења права на очување посебности, припадници националних мањина имају право на школовање на свом језику у државним установама и установама аутономних покрајина, као и на оснивање сопствених одговарајућих приватних установа. Уставом Републике Србије је припадницима националних мањина гарантована равноправност пред законом и експлицитно забрањена било каква дискриминација заснована на припадности националној мањини.⁵ У области образовања, културе и информисања, као највише вредности, Уставом у члану 81. истакнуто је подстицање духа толеранције и интеркултурног дијалога и, истовремено је установљена обавеза државе да ради на унапређивању узајамног поштовања и разумевања свих људи који живе на њеној територији, без обзира на евентуалне етничке, културне, језичке или верске разлике које могу постојати међу њима.⁶ Сасвим је јасно, на основу свега до сада реченог, да је нашим највишим правним актом обезбеђена једна поприлично темељна и заокружена заштита људским правима и слободама у правном поретку Републике Србије. Па ипак, упркос томе, и даље је постојала потреба, условљена, с једне стране, изузетним значајем који заштита ових фундаменталних права има и, с друге стране, извесним потешкоћама и проблемима у пуном остваривању појединих права у потпуности, да се још једним актом, додатно обезбеди и потврди гарантовање и остваривање свих људских и мањинских права и слобода. Управо из тог разлога је 2009. године усвојен Закон о забрани дискриминације. Без обзира на то што се овај правни акт у само два члана непосредно дотиче права на образовање, његов значај за потпуно остваривање овог, али и свих других права гарантованих Уставом, знатно премаша број чланова у којима он регулише заштиту сваког појединачног права. Ово се може видети већ у основним одредбама овог закона које регулишу питања предмета закона, дефинисања појмова, као и заштићених права и лица. Треба скренути пажњу на изузетно прецизно дефинисање појма дискриминације у другом члану овог закона, употребом потпуно одређених појмова кад год је то било могуће. Уколико пак неке неодређености нису могле да буду избегнуте по природи ствари, приступало се њиховом потпунијем одређивању у другим ставовима истог члана. У делу посвећеном општој забрани и облицима дискриминације, законом се најпре утврђује начело једнакости свих без обзира на лична својства, при том заснивајући општу обавезу поштовања овог начела, односно, забрану дискриминације (члан 4).⁷ Закон одређује више облика дискриминације и то: непосредну и посредну дискриминацију, повреду начела једнаких права и обавеза, позивање на одговорност, удруживање ради вршења дискриминације, говор мржње, узнемиравање и понижавајуће поступање, као и полно и родно

⁵ Исто, чл. 75, чл. 76, чл. 79.

⁶ Исто, чл. 81.

⁷ Закон о забрани дискриминације, чл. 4, Сл. гласник РС, бр. 22 од 30. марта 2009, 52 од 24. маја 2021.

узнемиравање и навођење на дискриминацију.⁸ Нарочито су занимљиви чл. 17. и 19. овог закона посвећени дискриминацији у пружању јавних услуга и коришћењу објеката и површина, те дискриминацији у области образовања и стручног оспособљавања. У погледу дискриминације у пружању јавних услуга овај закон одређује да она постоји у случајевима када правно или физичко лице у оквиру своје делатности, односно занимања, одбије да пружи услугу на основу личног својства лица или групе или пак за пружање услуге тражи испуњење услова који се не траже од других лица или групе лица. Такође, дискриминација у пружању јавних услуга постоји ако правно или физичко лице у оквиру своје делатности, односно занимања у пружању услуга неоправдано омогући првенство другом лицу или групи лица. Истим чланом се, поред овога, установљава и опште право свих на једнак приступ објектима у јавној употреби, па сходно томе и објектима у области образовања, као и јавним површинама.⁹ Регулацију питање дискриминације у области образовања, закон у овом члану најпре истиче право свих на образовање на свим нивоима под једнаким условима, а у складу са законом. Под дискриминацијом у овој области се подразумева отежавање или онемогућавање уписа у васпитно-образовну установу или пак искључивање из ових установа лицу или групи лица на основу њиховог личног својства. Поред тога, дискриминацијом се, у смислу овог члана, има сматрати и отежавање или ускраћивање могућности праћења наставе и учешћа у другим васпитним и образовним активностима лицу или групи лица на основу њиховог личног својства, као и разврставање ученика по њиховом личном својству, злостављање и свако друго неоправдано разликовање и неједнако поступање са њима. У овом члану се такође обезбеђује заштита од дискриминације, како васпитним и образовним установама које обављају делатност у складу са законом, тако и лицима која користе или су користила услуге ових установа у складу са законом.¹⁰ Из свега изнетог се може јасно закључити да одредбе Закона о забрани дискриминације садрже изузетно прецизна и јасно формулисана решења која, формално посматрано, обезбеђују потпуно заштиту и остваривање права на образовање у складу са највишим светским стандардима.

Па ипак, упркос свему до сада изреченом, дискриминација у нашем високом образовању, на жалост, ипак није била спречена. Наиме, ваља подсетити на, условно речено, до скоро присутну фактичку дискриминацију којој су, сасвим ненамерно, била изложена лица која су у радном односу, односно, о запослена лица.¹¹ Ова, прилично бројна категорија људи, из потпуно очигледних разлога,

⁸ Исто, чл. 5.

⁹ Исто, чл. 17.

¹⁰ Исто, чл. 19.

¹¹ Видети више о овоме у Матић, Д., *Дискриминација корисника услуга у области високог образовања*, Зборник радова: XXI век – век услуга и Услужног права, књ. 4, Крагујевац, 2013, стр. 281-292.

напросто није била у могућности да у потпуности одговори обавезама које је закон предвиђао за студенте, будући да студијски програми, по правилу, захтевају студентску активност која узима највећи део дана, уз искључивање било каквих других активности сем студирања. Тадашња законска решења довела су до парадоксалне ситуације да лицима која, по природи ствари, представљају нарочито важну категорију потенцијалних студената, будући да им стицање високог образовања омогућава да постојећем радном искуству придруже новостечена знања и вештине, услужна делатност у високом образовању буде у потпуности ускраћена. На сву срећу, актуелним Законом о високом образовању отклоњене су ове несрећне околности.¹² Истини за вољу, детаљна анализа актуелног, условно речено, кровног правног акта којим се у нас регулише област високог образовања, Закон о високом образовању, не оставља много места за бојазан да се оваква или пак њој слича ситуација у датој области може поново догодити. Но, на жалост, овакав закључак није сасвим оправдан. Наиме, нешто пажљивија анализа једног другог правног акта којим се такође регулишу одређени односи у области високог образовања указује на то да је законодавац, истини за вољу, сасвим ненамерно, изнова довео до несрећне ситуације у којој примена позитивних прописа неизбежно доводи до стављања у неједнак положај одређене категорије лица на основу њиховог личног својства. Реч је о Закону о студентском организовању, односно, прецизније, о члану 8 овог акта. Он је посвећен регулисању учешћа студената у органима и телима високошколске установе. Па тако, поред тога што у првом ставу законодавац прописује да се наведено питање уређује у складу са законом, у другом ставу датог члана прописује да у стручним органима високошколске установе и њиховим телима студенти чине 20% чланова, у складу са Законом и статутом високошколске установе, водећи рачуна о сразмерној заступљености мање заступљеног пола и студената уписаних по афирмативним мерама у складу са чланом 7. овог закона.¹³ Посебно је интересантан трећи став истог члана којим је прописано да Студентски представници из става 2. истог члана учествују у расправи и одлучивању о питањима од значаја за студенте, а нарочито она питања која се односе на осигурање квалитета наставе, правила студија, план рада, календар рада, уписну политику високошколске установе, реформу студијских програма, анализу ефикасности студирања и утврђивање броја ЕСПБ бодова, измена и допуна статута, предлагање кандидата за орган пословођења и предлагање финансијског плана високошколске установе.¹⁴ Неопходно је управо на овом месту указати на члан 65 Закона о високом образовању којим је регулисано питање стручних органа високошколских установа. Њиме је

¹² Видети знатно више о овоме у Матић, Д., *Нови Закон о високом образовању: изазови, странпутице, нова решења*, Зборник радова: XXI век – век услуга и Услужног права, књ. 8, Крагујевац, 2017, стр. 343-350.

¹³ Закон о студентском организовању, чл. 8, Сл. гласник РС, бр. 67 од 2. јула 2021.

¹⁴ Исто.

прописано, у прва три става, да стручни орган високошколске установе одлучује о питањима од интереса за остваривање наставног, научног, уметничког и истраживачког рада, као и да приликом расправљања, односно одлучивању о питањима која се односе на осигурање квалитета наставе, измену студијских програма, анализу ефикасности студирања и утврђивање броја ЕСПБ бодова, у стручним органима и њиховим телима учествују представници студената и тада они улазе у састав укупног броја чланова стручног органа. Трећим ставом је прописано да у стручним органима из става 2. овог члана студенти чине 20% чланова.¹⁵ Већ и сасвим овлашан поглед на ова два члана различитих аката којима се регулише иста материја, сасвим јасно показује, поред болно очигледне неусаглашености, коју ћемо, овом приликом, оставити по страни, на суштински сасвим различито третирање питања која су од значаја за студенте, те њиховог последичног учешћа у њиховом разматрању и коначном решавању, односно узимању учешћа у доношењу одлуке о истим. Иако и један и други акт прописују различит број питања која подразумевају учешће студената у раду и одлучивању стручних органа, они нужно не противрече један другом, будући да се детаљније регулисање предузето у Закону о студентском организовању у односу на оно у Закону о високом образовању може, сасвим једноставно, приписати номотехнички оправданом прецизирању, имајући у виду да Закон о високом образовању представља, условно говорећи, својеврстан кровни акт за област високог образовања, те су његове норме, сасвим природно, нешто општијег карактера у односу на Закон о студентском организовању, који, по природи ствари, своју материју регулише прецизније, на изванредан начин, разрађујући Закон о високом образовању. Но, пажљивије читање ова два члана, сасвим јасно указује да овакав закључак, ни на који начин, на жалост, не би био оправдан. Наиме, законодавац у трећем ставу наведеног члана Закона о студентском организовању наводи питања у којима студенти учествују у расправи и одлучивању стручних органа, при чему се, истини за вољу, готово сва она могу, у већој или мањој мери, подвести под она наведена у 65. члану Закона о високом образовању, са једним изузетком. Реч је о предлагању кандидата за орган пословођења. Аутору ових редова ни на који начин није јасно како ово питање има везе са осигурањем квалитета наставе, изменом студијских програма, анализом ефикасности студирања или пак утврђивањем броја ЕСПБ бодова. Уколико је пак законодавац желео да студентима обезбеди равноправно учешће у доношењу одлуке о избору органа пословођења, неопходно је подсетити да је то већ учињено, будући да студенти већ учествују у раду органа управљања који заправо и доноси одлуку о избору органа пословођења. Законом о високом образовању је већ прописано да од укупног броја чланова савета универзитета,

¹⁵ Закон о високом образовању, чл. 65, Сл. гласник РС, бр. 88 од 29. септембра 2017, 27 од 6. априла 2018 - др. закон, 73 од 29. септембра 2018, 67 од 20. септембра 2019, 6 од 24. јануара 2020 - др. закони, 11 од 12. фебруара 2021 - Аутентично тумачење, 67 од 2. јула 2021 - др. закон, 67 од 2. јула 2021, 76 од 7. септембра 2023.

факултета, односно уметничке академије у саставу универзитета и академије струковних студија, представници високошколске установе чине 55%, представници оснивача 30% и представници студената 15%.¹⁶ Управо овај орган, између осталог, доноси одлуку о избору или разрешењу органа пословођења.¹⁷ Интенција законодавца да усвоји наведено решење прописано Законом о студентском организовању остаје потпуно нејасна и несхватљива, будући да поступак предлагања кандидата ни на који начин није повезан са било каквим објективно постојећим студентским интересом или пак каквим питањима од значаја за студенте да би њихово учешће допринело подизању квалитета предлога кандидата за орган пословођења. При томе нема потребе чак ни за запитаношћу о томе шта то заправо квалификује студенте да о овом питању уопште одлучују. Нарочито ако се узме у обзир, као што је то већ раније истакнуто, да у доношењу коначне одлуке ко ће бити изабран за орган пословођења, студенти већ учествују. Остављајући, на овом месту, сувишност и поприличну бесмисленост датог законског решења по страни, неопходно је указати да оно, на жалост, заправо и доводи до скривене, али због тога ништа мање стварне дискриминације читаве категорије лица. Реч је о лицима запосленим у такозваним ненаставним организационим јединицама високошколских установама, односно, о ненаставном особљу. Наиме, представници ненаставног особља такође узимају учешће у раду органа управљања у оквиру броја предвиђеног за представнике високошколске установе (иако је, истини за вољу, њихов број несразмерно мањи у односу на представнике наставне јединице, што такође представља проблем за себе), али истовремено, захваљујући Закону о студентском организовању, представљају једину категорију лица која не учествује у раду стручних органа високошколске установе, а самим тим ни у процесу предлагања кандидата за орган пословођења. Ово, према мишљењу аутора ових редова, представља очигледан, недвосмислен и непоречив пример дискриминације изазване управо законодавном делатношћу. Било која примедба оваквом ставу ослоњена на тврдњу да они немају места у стручном органу услед недостатка квалификација и стручности да одлучуу о наведеним питањима била би у потпуности бесмислена, будући да ни студенти ни на који начин нису стручни, а ни квалификовани да о њима одлучују, па ипак то чине. Став да су сви субјекти једнаки, али су неки једнакији од других, према мишљењу аутора ових редова, ни на који начин не представља принцип који треба да има било какву улогу у нашем високом образовању. Остављајући горку шалу по страни, на овом месту треба бити сасвим јасан. Све до сада речено не представља залагање да представници ненаставне јединице узму учешће у раду стручних органа (при чему треба још једном нагласити да њихово одсуство у постојећој ситуацији заиста представља очигледну дискриминацију), већ да учешће студената у раду ових тела заиста буде у складу са њиховим интересима,

¹⁶ Исто, чл. 62.

¹⁷ Исто, чл. 63.

баш како је и прописано у Закону о високом образовању, па и Закону о студентском организовању (уз нужну промену трећег става 8. члана).

На самом крају, неопходно је још једном истаћи немерљив значај које високо образовање има у развоју сваког савременог друштва. Ово свакако важи и за наше друштво, можда и у понешто већој мери него другде. Постојећа позитивно-правна регулатива у Србији сасвим јасно заговара концепт забране дискриминације, на шта је уосталом и сасвим изричито и указано, али је немогуће а не приметити да практичне последице појединих законских решења производе управо супротне, сасвим нежељене и више него проблематичне ефекте. Управо из тог разлога, апсолутно је нужно и то што хитније уложити адекватан законодавни напор усмерен ка проналажењу адекватног системског решења за овај проблем. Дискриминација у било ком облику или пак обиму, представља појаву која ни на који начин не сме да карактерише ни једну сферу друштвеног живота у нас, а понајмање област високог образовања. Ваљана позитивно-правна решења у овој области без икакве сумње представљају нужан и неизбежан оквир, но, без детаљног разматрања потенцијалних штетних последица њихове примене, а пре самог усвајања, те непрестаних напора усмерених ка њиховом унапређивању, она, сама по себи, ни на који начин не могу представљати једину и довољну меру на путу стварања система високог образовања који ће представљати темељ будућег снажног развоја нашег друштва у целини.

*Dejan Matić, Ph.D., Associate Professor
Faculty of Law, University of Kragujevac*

DISCRIMINATION IN HIGHER EDUCATION?

Summary

The paper discusses the issue of violation of the principle of prohibition of discrimination in our higher education. It is difficult to dispute that there is an extremely high level of compliance of domestic positive regulations in the field of higher education with appropriate international standards and norms. , Unfortunately, this is not the case when it comes to their application. Application of certain regulations can directly lead to factual discrimination of a certain number of persons in this area. Precisely for these reasons, the paper is dedicated to a detailed analysis of both the existing positive legal solutions and the practical consequences of their application, in the context of the general social importance of higher education in our society.

Key words: *higher education, prohibition of discrimination, unequal position, factual discrimination.*

Литература

- Устав Републике Србије, Сл. гласник РС, бр. 98 од 10. новембра 2006, 115 од 30. новембра 2021 - Амандмани I-XXIX, 16 од 9. фебруара 2022.
- Закон о забрани дискриминације, Сл. гласник РС, бр. 22 од 30. марта 2009, 52 од 24. маја 2021.
- Закон о студентском организовању, Сл. гласник РС, бр. 67 од 2. јула 2021.
- Закон о високом образовању, Сл. гласник РС, бр. 88 од 29. септембра 2017, 27 од 6. априла 2018 - др. закон, 73 од 29. септембра 2018, 67 од 20. септембра 2019, 6 од 24. јануара 2020 - др. закони, 11 од 12. фебруара 2021 - Аутентично тумачење, 67 од 2. јула 2021 - др. закон, 67 од 2. јула 2021, 76 од 7. септембра 2023.
- Матић, Д., *Високо образовање: између јавне услуге и комерцијалне услужне делатности*, Зборник радова: XXI век – век услуга и Услужног права, књ. 1, Крагујевац, 2011.
- Матић, Д., *Дискриминација корисника услуга у области високог образовања*, Зборник радова: XXI век – век услуга и услужног права, књ. 4, Крагујевац, 2013.
- Матић, Д., *Нови Закон о високом образовању: изазови, странпутице, нова решења*, Зборник радова: XXI век – век услуга и Услужног права, књ. 8, Крагујевац, 2017.